

Петрова І.М.

кандидат філософських наук,
доцент кафедри соціології

Віра як мотиваційна основа релігійної поведінки

Стаття містить соціологічний аналіз віри як мотиваційної основи релігійної поведінки. В статті детально аналізується релігійна віра, її ознаки, природа, зміст. Стверджується, що релігійність є практично-ефективною та активною парадигмою життя.

Вера как мотивационная основа религиозного поведения

Статья содержит социологический анализ веры как мотивационной основы религиозного поведения. В статье детально анализируется религиозная вера, её признаки, природа, содержание. Утверждается, что религиозность есть практично-эффективной парадигмой жизни.

Belief as the motivative basis of religious behaviour

The article contains sociological analysis belief as the motivative basis of religious behaviour. The investigation of this article contains a detailed analysis of the religious behaviour, it reveals its peculiarities, nature, content. It is proved that the religiousness is a practically-effective and active paradigm of life.

Ключові слова: релігійна віра, релігійна поведінка.

Ключевые слова: религиозная вера, религиозное поведение.

Kew words: religious belief, religious behaviour.

В останні роки помітно зріс інтерес до релігійної проблематики, особливо до поведінкових аспектів релігійності. Феномен релігійної поведінки є маловивченим. Незважаючи на те, що поняття „релігійна поведінка” є достатньо вживаним у науці, ще й досі немає єдиної, загальноприйнятої дефініції. Окрім того, критиці піддається сама методологія наукового вивчення релігійної поведінки — не останнім аргументом

тут виступає і теза про неможливість проникнення в суть релігійного досвіду з позиції "стороннього спостерігача". З іншого боку, є певний ризик перекидання суті релігійної поведінки як цілісного феномена внаслідок вивчення його штучно виокремлених складових. Актуальність теми полягає насамперед у недостатньому висвітленні теоретичних та методичних засад аналізу релігійної поведінки засобами соціології.

Метою даної статті є розкриття сутності релігійної поведінки через її зв'язок з релігійною вірою. Для досягнення мети використовувався системний метод, що дозволило комплексно представити суть релігійної поведінки. Завданням дослідження є окреслення наукової картини поняття „релігійна поведінка”, характеристика її сутності як особливого типу поведінки віруючої людини, зв'язок релігійної поведінки з вірою.

Релігійна поведінка – це складний феномен, який важко піддається теоретичному аналізу. Наукове підґрунтя в дослідженні релігійної поведінки становлять праці Е.Дюркгейма, у яких він пропонує розглядати релігійну поведінку як різновид соціальної дії, котра відрізняється від інших видів лише об'єктом, на який її спрямовано, тобто на "священні речі», які складають особливий, сакральний світ, доступ до яких забезпечує ритуал. Для Дюркгейма проблема полягає в тому, що деякі речі, з якими люди мають справу в повсякденному житті, відокремлюються від інших речей в дещо особливе і набувають властивостей, котрі не притаманні їм як звичайним речам. Він вважав, що священним характером речі «наділяється», хоча самі речі він внутрішньо не властивий [2,40]. Звідси будь-яка реч може набувати властивості «священного». Саме тому досить часто дії, визначені поза власне релігійною сферою описуються як релігійні. Цілком слушне зауваження В.І.Гараджи про те, що саме з цих позицій визначаються в якості релігійних всі соціальні феномени, які виконують функції релігії [2,44].

В соціологічному дослідженні і поясненні поведінки, особливо релігійної, важливим є розуміння систем значень (смислів), які стоять за поведінкою релігійних індивідів. Смысл значення поступків людини,

особливо в релігійній поведінці, набуває символічної форми. Вирішального значення категоріям «сенсу», «смислу» при визначенні власне релігійної діяльності надавав Макс Вебер. За Вебером лише розуміння смислу дій, аналіз їх у відповідності з мотивами діючих індивідів є важливою передумовою соціологічного аналізу релігії та релігійної діяльності. М. Вебер писав про неможливість дати визначення релігійної поведінки. Він намагався скласти уявлення про релігію та релігійну поведінку на різних рівнях їх соціального існування як про явище багатовимірне і осмислити релігійну поведінку, виходячи з поняття раціоналізації діяльності.

Макс Вебер розглядав релігію як мотив соціальної дії, як орієнтацію, що спрямовує активність людини на конкретні цілі. Він зупинився на визначенні релігійної поведінки як соціальної поведінки, в якій міститься певний смисл [2,36]. Релігійна поведінка орієнтована на певні смисли – ціннісні орієнтації, які не тільки регулюють, а й визначають її раціональність. Отже, релігійна поведінка – це соціальна поведінка, тобто раціональна, «осмислена» поведінка.

Суб'єктивний смисл як найважливіша характеристика соціальної дії, покладається в основу аналізу типів раціоналізації діяльності, зокрема магічної та релігійної. Утруднення об'єктивного вивчення релігійної поведінки пов'язане ще й з необхідністю проведення відмінностей між магією і релігією. Об'єктивно вони можуть практично не відрізнятися, проте маг розглядає свої дії як інструмент для досягнення результатів, тоді як віруючі вважають, що впливають на вищу силу (божество). Отож, намір стає основним чинником при визначенні того, чим є власне релігійна поведінка і чим вона відрізняється від магічної поведінки, діяльності. Пара «раціональне – магічне» стає одним із інструментів аналізу релігійної діяльності. Макс Вебер вбачає різницю між магією (чаклунством) та релігією (культ) наступним чином: «можна у відповідності зі вказаним поділом на «культ» і «чаклунство» визначати як «священослужителів» тих професійних функціонерів, які чинять вплив на «богів» шляхом поклоніння, на відміну від

чаклунів, які заставляють демонів підкорюватися за допомогою магічних засобів... функціонерів, регулярно діючого організованого підприємства у здійсненні впливу на богів, на відміну від індивідуальних дій чаклуна, які відбуваються від випадку до випадку»[1,99]. На думку Вебера, відмінність між магією та релігією слід шукати в якісному характері, «характері загальної природи знання». Якщо магія, чаклунство застосовує ірраціональні засоби, емпіричне навчання прийомам діяльності, то в основі релігійної діяльності лежить раціональна освіта, тобто раціоналізація метафізичних уявлень »[1,100].

Таким чином, релігійна поведінка відрізняється від інших дій (магії, умовних реакцій і т. д.) тим наміром, за яким вона здійснюється. Хоча деякі вчені стверджують, що навіть поведінка, що початково була чисто «умовною», після достатнього періоду часу виконання може стати релігійною. Тому у Вебера важливого значення набуває релігійна мотивація соціальної діяльності.

Інша трудність у визначенні релігії полягає в тому, що цілі, для досягнення яких мають бути знайдені найбільш прийнятні засоби, самі по собі нерідко бувають секулярними, мирськими. Трудність визначення релігійної поведінки свідчить про те, що соціологічне її визначення як соціально значущої поведінки, яку можна фіксувати емпірично, можливе лише в широкому контексті, в рамках теорії однієї системи, яка дозволяє зрозуміти сенс значення, котрі лежать в основі певного акту, вчинку. Спробу побудувати таку системну теорію дій зробив Т. Парсонс.

Т. Парсонс, вважаючи релігію історичним феноменом, намагається прослідкувати місце релігії в процесі розвитку людського способу існування, тобто визначити джерела розвитку релігійної поведінки індивіда. Він справедливо вважає, що поведінка людини керується свободою вибору на основі культурних зразків поведінки. Ці зразки поведінки, які визнаються більшістю, формуються в умовах конкретного суспільства, конкретної групи. Певний спосіб спілкування реалізується у створенні зразків поведінки, які

допомагають індивіду зрозуміти смисл його існування. Другим аспектом соціологічного аналізу релігії Т. Парсонса є дослідження впливу релігійної поведінки на соціальну групу, на життя суспільства. Тут релігія (особливо в примітивних суспільствах) виступає як ритуальний символізм у співвідношенні з соціальним змістом.

Парсонс доповнює перелік принципів систем людської дії, зазначених Дюркгеймом (релігійної, моральної, когнітивної символізації) – експресивною символізацією, яку він пов'язує з категорією афекта (бажання, пристрасті). Це дає можливість зрозуміти, яким чином релігія визначає мотивацію людських дій. У Т. Парсонса немає чіткого визначення релігійної поведінки, незважаючи на те, що він використовував такі поняття як „вірування”, „ритуальна поведінка”. Він лише констатує, що ритуальна поведінка є функціонально-значущим елементом релігії і має на меті персональну участь в залученні до спільних символів [2,105].

Будь-яка поведінка людей може вважатися релігійною за певних обставин. Наприклад, будь-яка поведінка, пов'язана із спробами зробити вплив на поведінку і відношення надприродних істот, очевидно є релігійною поведінкою. Будь-яка поведінка, направлена на божество або «дух», за визначенням відноситься до цієї категорії, проте сюди так само відноситься і поведінка, направлена на більш аморфні об'єкти, — наприклад, відчуття себе «на священній землі» або у присутності «неосяжного», або «мана». Проте не всі дії, що відносяться до релігійної поведінки, мають своєю метою здійснення впливу на вищу силу. Деякі з них є просто благоговінням у присутності «ідеї святого». Інша їх частина є виразом подяки і визнання за саме наше існування і чудеса цього світу. У своєму найбільш містичному прояві, релігійна поведінка є спробою посилення ідентифікації з «першопричиною», «душею миру» або «Богом». Отже важливим чинником, що визначає релігійну поведінку є об'єкт релігійної спрямованості індивіда. Таким об'єктом є надприродні сили, «священне», «Бог».

Сенс, значення вчинків людини, особливо в релігійній поведінці, набуває символічної форми. Символічний аспект релігійної свідомості обумовлює зміст віри. Релігійна поведінка є символічною поведінкою, в основі якої покладений цілком конкретний релігійний символ – «священне». Символ передбачає здійснення свідомістю актів об'єктування мислимого змісту, спрямованості на об'єктивований предмет (істоту, властивість, зв'язок), позначення цього предмету. Предмети, дії, слова, тексти наділяються релігійними значеннями і смислами. Отже, релігійна поведінка є цілком осмисленою, має «сенс», створює «сенси», а отже є раціональною.

Джерелом поведінки є відповідна мотивація. Характеризуючи релігійну поведінку, слід наголосити, що чинником поведінки може бути релігійний мотив (як релігійної, так і нерелігійної поведінки). Під релігійним мотивом розуміється внутрішній стимул дії, виразом якої може виступати релігійна потреба, віра, ідея, відчуття і т.д. Цей мотив припускає конкретну мету, передбачену віроповчальними принципами. Відносно мотиву до мети виявляється особистісний сенс дії. Релігійний мотив може бути спонукачем і релігійної і нерелігійної поведінки. У обох випадках він є важливим показником релігійної свідомості.

Щодо потреб віруючої особи, то Георг Зіммель, аналізуючи релігійну свідомість як окремий світ, створений засобами віри, пов'язував її з первинно закладеною в душі потребою у релігії. У його теоретичній побудові віра стає початковою ланкою причинно-наслідкового ланцюжка утворення релігійного феномена. «Не релігія створює релігійність, а навпаки, релігійність – релігію»[6,251].

С.Московічі проблему віри вирішує через ствердження, що в основі соціального лежить психічне (вірування, пристрасті тощо). У його моделі людини на перший план висувається потреба у вірі, переживаннях і здатність задовільнити цю потребу »[6,254]. На думку М.Йінгера, сама людська природа є такою, що не терпить вакууму віри.

Релігійна віра виступає центральним елементом релігії і водночас – провідною формою існування віри. Аналіз феноменального аспекту релігійної віри дав змогу вирізнити моменти, притаманні вірі як такій, незалежно від її об'єкта. По-перше, віра визначається як *центральна світоглядна позиція* і zarazом *психологічна установка*, що включає прийняття певних тверджень і рішуче дотримання їх всупереч сумнівам. По-друге, віра охоплює *особисту довіру* до особи, яка персоніфікує предметний зміст віри, прийняті суб'єктом цінності і переконання. По-третє, віра передбачає *особисту вірність* Богові, або суб'єкту, котрий втілює те, у що вірить людина, і те, чому віруючий готовий служити [6,227-228].

Інтегративною рисою релігійної свідомості є релігійна віра, яка передбачає наявність релігійного світогляду, який є формою релігійної самосвідомості індивіда, способом духовно-практичного освоєння світу, що реалізується через особистий релігійний досвід, особисту віру.

Релігійна віра – це віра в: а) - об'єктивне існування істот, властивостей, зв'язків, перетворень, що є продуктом процесу гіпостазування; б) – можливість спілкування зі вдаваними об'єктивними істотами, впливу на них і отримання від них допомоги; в) – у дійсне здійснення міфологічних подій, у їх повторюваність, причетність до них; д) – істинність відповідних уявлень, поглядів, догматів, текстів; г) – релігійні авторитети – «отців», «вчителів», «святих», «пророків», церковних ієрархів, служителів культу [7,50].

Стрижневою особливістю релігійної віри є її спрямованість на надприродне, можливе поєднання з яким переживається у межах суб'єктивної реальності як *дійсність* і передбачає *особисту довіру* до особи («святих», Бог), яка персоніфікує предметний зміст віри, цінності і переконання віруючої особи. Релігійна віра передбачає *особисту вірність* Богові, або суб'єкту, котрий втілює те, у що вірить людина. Слід зазначити, що таке покладання зумовлене особливим станом об'єкта, який виявляється в активній і самостійній поведінці стосовно суб'єкта. О Мень називав таке явище «вірою-довірою». Ця віра-довіра знаменує початок когнітивного

процесу, формує в людині особистість. Встановлення зв'язку із Абсолютом відбувається не на раціональному, а на ірраціональному (емоційно-чуттєвому) рівні свідомості. Віра є цілісним психічним утворенням, що має ознаки і стану, і процесу [6,238]; вона спирається на цілу низку психічних компонентів – почуття, переживання, вольові зусилля, мотиваційні спонуки, стереотипи, установки, настрої, досвід, знання тощо, інтегрує їх у єдине ціле, своєрідний механізм світовпорядкування.

Віра-довіра займає щабель архетипів мислення і є первинною щодо виробництва глуздових форм. Знання, отримане у результаті віри має характер одкровення – нераціоналістичний спосіб отримання нового знання. Воно – індивідуальне, неповторне[5,239]. Отже, релігійна віра - конкретна психологічна установка, яка містить чекання здійснення бажаного.

Віра в її власне релігійному сенсі має особливий власний статус саме на стадії здобуття релігійного досвіду. На думку С.Кримського, віра виступає принципом буття, а не пізнання, як феномен вічного народження «внутрішньої», ідеальної людини в системі особистості, як рух до Абсолюту і зустріч з ним, врешті як чинник формування духовності особистості [6,230]. З вірою пов'язана діалогічність свідомості, що передбачає діалог з надприродними істотами, який реалізується в богослужінні, молитві, медитації з допомогою мови.

На думку П.Косухи на користь релігійного феномену як цінності свідчить відповідна поведінка релігійно орієнтованих людей. Якщо вони виконують конкретні релігійні приписи, то тим самим демонструють особисту прихильність до віри в Бога, практично засвідчують свою релігійність. Мотиви поведінки, перед тим як об'єктуватись у вчинках, засвоюються особою, приймаються нею як необхідне [3,43].

Релігійна поведінка не тільки зовнішня реалізація релігійно-етичного комплексу в певних моделях поведінки, вона мотивована релігійною вірою, яка визначає не тільки свідомий компонент поведінки, а й формує установки на відповідну діяльність. Релігійна віра визначає поведінку, надає їй

релігійного смислу та характеру. Між вірою та поведінкою існує когнітивно-практичний зв'язок – «ідея (образ) – дія». Можна сказати, що релігійна поведінка є формою реалізації віри, а релігійна віра є обґрунтуванням релігійної поведінки, її мотивом.

У індивіда, який орієнтується на віру, установки набувають особливої значимості і цінності. Утворюється відносно стійка система фіксованих релігійних установок віруючого чи система його ціннісних орієнтацій. В особистісному зрізі релігійна установка виконує регулятивну функцію. Саме релігійні установки орієнтують віруючих на здійснення релігійних поглядів у вчинки. Результатом релігійної віри стає шерг поведінкових схем-аксіом, за законами дії яких людини перебуває у світі. Релігійна поведінка є важливим критерієм релігійності особи. Релігійність людини зовні виражається перш за все в її специфічно релігійних діях. Саме релігійні установки орієнтують релігійні погляди віруючих на їх здійснення, реалізацію у вчинках. Звідси важливим є розуміння змісту релігійних установок та їх роль у формуванні релігійної поведінки. Релігійні установки безпосередньо впливають на релігійність особи, формують і визначають її. Основою релігійності є віра – важливий аспект самоствердження людини, її прагнення до самореалізації. Вона зміцнює сферу духу і додає впевненості у діях, оскільки тут існує додатковий стимул до дії – в ім'я віри.

Критерієм релігійної поведінки є, також, включеність особи у релігійну діяльність. Однак не всі культові дії релігійно мотивовані і не завжди свідчать про наявність релігійної віри. У подібних випадках зв'язок релігійних дій з релігійною свідомістю носить опосередкований характер. Від власне релігійної поведінки слід відрізняти поведінку релігійних індивідів і релігійних груп. Останні, разом з релігійною поведінкою, включають сукупність нерелігійних дій.

Релігійна поведінка включає людину в систему певних відносин з людьми як усередині релігійної групи, так і поза нею. Тому критерії релігійної свідомості і поведінки повинні бути пов'язані з показниками

включеності індивіда в релігійні відносини. Релігійні відносини, передбачаючи в своїй структурі певну систему вірувань і практичних дій, мотивуючись безпосередньо сакральними символами, спричинюючи «ритуальне споживання» та поклоніння перед харизмою, водночас, детермінують входження індивіда до соціального цілого – особа об'єднує в собі релігійне й соціальне середовища.

Важливим показником релігійної поведінки є членство в релігійній общині. Така спільнота має всі риси суб'єкта релігійного погляду, що дає можливість екстраполяції релігійних відносин, представлених у вигляді колективних оцінок до загальносуспільних відносин. Тобто, відбувається своєрідний вплив через загальний релігійний погляд на спосіб життя, вчинки віруючих. Научіння як набута форма поведінки, формується в ході передачі релігійного досвіду. Тому навчання релігійної поведінки виступає важливим механізмом соціокультурної діяльності, що забезпечує наступність поколінь.

Релігія є не тільки певне світорозуміння, а й певне світовідношення. Вона вимагає підкорення, підпорядкування життя приписам віри, спонукає на відповідний спосіб життя. Це означає, що віруюча людина не просто вірить, а намагається жити по вірі [4,10]. Релігія є щоденним типом поведінки для віруючої людини. Отож, навчання конкретних поведінкових норм, засвоєння релігійних моделей поведінки є соціальним механізмом передачі релігійного досвіду з покоління в покоління, що реалізувалося в специфічній діяльності – релігійній педагогіці.

Інтенсивність релігійної віри, релігійна поведінка характеризують ступінь релігійності. "Багатовимірна модель релігійності" соціологів Ч.Глока та Р.Старка виокремлює релігійну віру (поряд з іншими) в якості виміру релігійності. Релігійна поведінка є теж і складовою, і характерною ознакою релігійності. В даному дослідженні нас цікавить, передусім, віросповідний зміст релігійності, що зумовлює релігійну поведінку. Повинні бути виділені головні *поведінкові показники релігійності*, тобто безпосередньо пов'язані з релігійною свідомістю.

Останнім часом гіпотеза про вплив релігії як самостійного, окремого чинника на поведінку не дала змістовних результатів. Виявилося, що загальне найменування «релігійний», «віруючий» додається до безлічі різних, взаємовиключних видів поведінки, ідей. Це пояснюється тим фактом, що більшість людей не вибирають релігію свідомо, а засвоює її у процесі виховання. Для тих, хто свідомо вибирає релігію, здійснюючи дійсно релігійний вибір, визначальне значення має співвіднесеність обраної віри загальним світоглядним і соціальним установкам. У даному випадку, сприйняті особою, релігійні доктрини і особливості культу обумовлюють внутрішні процеси мотивації, що лежать в основі особистості і, тим самим здійснюють більший вплив на її релігійний вибір та поведінку. Отже, релігійна віра як основна релігійна мотивація, є головним критерієм релігійної поведінки, її основною властивістю.

Література:

1. Вебер М. Социология религии. Избранное. Образ общества. /М.Вебер. – Москва: Юрист, 1994.
2. Гараджа В.И. Социология религии /В.И.Гараджа. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 239 с.
3. Косуха П.І. Релігійна ситуація в контексті нової світоглядної парадигми //П.І.Косуха. //Сучасна релігійна ситуація в Україні: стан, тенденції, прогнози. – К, 1994. – С.9-53.
4. Митрохин Л.М. Христианская «наука жизни». /Л.М.Митрохин. – М.: Госполитиздат, 1961. – 128с
5. Савельева М. Віра як спосіб пізнання дійсності: постановка проблеми / М.Савельева /Філософська і соціологічна думка. – 1994. – №3–4. – С.108-119.
6. Соболева Н.І. Соціологія суб'єктивної реальності. /Н.І. Соболева. – К.: Інститут соціології НАН України, 2002, – 296с.
7. Яблоков И.Н. Основы теоретического религиоведения. /И.Н.Яблоков. – М: Высшая школа, 1994. – 368 с.

